

božidar milidragović znoj senke

PARTIJA POKERA, GREŠKA

Nije to ohola Popina Greška
To je pogreška koju N. čini
Mogu da navedem godine i dane
Kad sav talon na stolu njegov je bio
A on ga pročerda nepromišljeno
Pustiv da mu se Dvojica
Od koji jedan beše Smrt pridruže
I danas živ je krčmeći veliki ulog Na
rod sav izeljicama ode s Tri Kralja
mrtvu u rukavu zemlje

ZNOJ SENKE

Dan na steni
Kad tek noć je prva senka
A prvi hlad strah.
Golotinja, bestidni bol. A žed
krik prostaka. Ni dan s jednim
jedinim skakavcem na dlanu
te spećene usne ne bi umele
da proslave. Samo roptanja kratka
i psovka pogana. Oko sebe da se
upredeš. U nit suvu da se usućeš.
Od krila na nebu imaš senku
poderanu na zemlji.
A s njom se ne leti.

MESTO

Listaka nekoliko tu vene i trune
bez prave grane. Rod im plemenit nije
u tvojim ustima ta duga smrt i uspomena
života lepog jedino dok silan je bio
Reč se ne vraća
da te trone i podrži na skučenom trokutu
gde je beton napregnut kao misao
istrajna a neodrživa
Vlakovi piše — tu je izlaz iz grada
i tvoj sin igra se u kopilanskoj trsci

Ovde će početi gradnja
i večer ne ostavlja ni poslednji trun
sa svoje prije koja nekoč
ures pesnicima bi
od sveg umiranja
sitan puž velikih vлага
mrtav
i suva rečna školjka
koju je smrt otvorila

Tek šaka lišća već trula
ko zna odakle bačena u pesak dovezeni
smeće
što anđeo ga stvaranja ostavi tebi
Ni rubac svoj nemaš
gde da prostor
a nad tim mjestom plakao si
čučeći
bez snage svoj plać da objasnisi.

ZNOJ SENKE, TMINA

Sad
dok mi očni kapci stiskaju suze
ne puštajući ih da slete
u tamu što je vide oči
i kad su slepe
Sad
dok je nadahnute ovde
a ne znam šta da učinim
s njim
puštajući ga da ode
preko svih podlosti opštug lica
tamo gde sve odlazi
tami
u kojoj ni mrtv vid
ne zna da je u mraku
onom što oči vide
sada
sada
bolom zapećene

tom kraju što unapred ga videh
rekao bih nešto
ako bi me čuo neko na drugoj strani
— ako druge strane ima
dok nas život zaspaljuje

ZNOJ SENKE, TMINA, SMRT

Kad umre
najveći pesnik naroda
televizija se ne odriče
ni crtanog filma.
Mržim te reklame
otvoreni put
ostrovo snabdeveno vodom
primitivnu ovcu
s ovnom plemenitom
ukrštenom
separatni mir
i separatni rat
dogadaje u kulturi
sportski poraz
i nesportsku pobedu
vremensku prognozu
i sav drugi kanal
pun govana ..

* * *

Imaš trideset deven godina
Tvoja senka je porasla
prevativ crtu na kojoj Dante
putovanje započe
Zapleteni si u mrežu jeftinog zbijanja
koje pravo vreme zagonetno troši
Od tolike gline
što je mladić udovima zamesi
tek ponegde nazreš
fragment od gledi plemenite i skromne
a krikom koji je čujan samo tebi
i to na jedno uvo
oblik izbeže
S pletera što ga duša
nadama premreži
pada ljuška
Uskoro ćeš videti
pravi sutor
Između njega i tebe
neće biti reči

BAŠTA

Toj bašti dok kroz ogradu je gledam
živu, radovaon bih se iako je tuda
želan u zelenilu i suv na plaveti
utolio bih tugu tim kapima vode
što se niz lišće drugih životu
stliva iz ruku koje nisu moje
kad bi domaćin znao da sačuva
baštu i vodu i moj život s njima
da zaboravljen kroz ogradu ih gledam...
Ne misli na ono što pokvariće čovek
čuvaj se da ne izrekneš opomenu
a ne znaš je li već prekasno za nju
Isteran odavde, ni uz znoj
drugu zemlju imati nećeš
ništa osim senke nejasne

Zivot kao da se kreće između ljudi
vladajući njima

NIKI

Pišući pesme
svom papagaju smetam
Kavez,
u kom krešti
svetok strpljenja mog
zureći u mene
kasno iza ponoći,
zaboravih da pokrijem
i poštedim
pogubnog svetla
koje me podržava

Pesnik
ako ne pomaže
ne sme ni da ometa

fohtova i naša estetika

sveta lukić

Pitanje je da li sam ja ličnost najpogodnija da predstavi rad estetičara kao što je Ivan Foht. Kad se naša današnja estetička situacija, odn. naše razmišljanje o umetnosti, posmatra površno — ili dogmatično (što često izlazi na isto), meni se daje mesto negde na drugom kraju od Fohta. Cak ima strogih duhova koji tvrde da refleksija o umetnosti iz pera takvih »literata«, među kojima se ja svakodnevno krećem, ako je filozofski utemeljena, svakako nije dosledno izvedena i do kraja artikulisana, preterano je uredila u konkretno, istražuje u sferi parcijalnog, teoriju isključivo traži u istoriji i praksi, pa sveukupno više pripada umetničkoj kritici nego filozofiji i nauci o umetnosti. Nasuprot tim katedarskim doktrinama, impresionistički doktrinari iznose svoje razloge, ali nas oni takođe razdvajaju — kao da se nalazimo u dve ravni mišljenja.

Međutim, naše međusobne razlike, svedočeci o plodnom granjanju estetičke misli u posleratnoj Jugoslaviji, ne zaklanaju izvesne temeljne sličnosti. Zajedničko je, ne samo nama dvojici, već celom aktivnjem krugu naših estetičara, pre svega, odbacivanje gnosološke concepcije umetnosti, od čije su jedne uprošćene varijante mnogi bili pošli. Foht je sâm, u tom preokretu jugoslovenske estetike oko 1960. godine, odigrao značajnu, verovatno i najznačajniju ulogu.

Zatim je — za razliku od estetičara koji vole čisto logičko slaganje misli i završavaju katalogizacijom termina — Ivan Foht radio na zblžavanju estetike s umetnošću. Od prve knjige, dve umetničke oblasti su mu neprekidno pred očima: književnost i muzika, koje zaista iskazuju sve raspone estetičkih problema. Idući svojim putem, Foht je doprinio izgradnju mosta između kritike i filozofske estetike u nas.

Zauzvrat, bez obzira na načelna neslaganja ili praktične orijentacije, svi ga mi — to je dobar nad nominem zalog zajedništva — smatramo najboljim jugoslovenskim estetičarom. Ne znači da je on prvi samo »u našem selu«, već je po opštem ubeđenju modernar, samosvojan istraživač umetnosti i mislilac.

Foht je dosad objavio više knjiga:

Istina i biće umjetnosti, 1959; zatim dve rasprave u jednoj knjizi *Mogućnost, nužnost, slučajnost, stvarnost i Hegelova učenja o odumiranju umjetnosti*, 1961; *Moderna umjetnost kao ontološki problem*, 1963; *Uvod u estetiku*, 1972; najzad, knjigu koja je povod ovim redovima, *Tajna umjetnosti*, 1976.

Takođe je napisao predgovor uz prevod nekih najznačajnijih dela u estetičkoj literaturi našeg doba, kao što su:

Estetika B. Kročea, Estetika i opća nauka o umjetnosti M. Desoara, *Teorija duhovnog stvaranja na osnovi marksizma* M. Rafaela, *Prolegomena za marksističku estetiku* Đ. Lukača, *Filosofija nove muzike* T. Adorna, itd.

* * *

Od prve knjige, *Istina i biće umjetnosti*, u središtu Fohtovog interesovanja stoji pitanje: *šta je umetnost?* Naglasak je na sa-

moma »jestanju« umetnosti, na tome šta ona jeste? Foht se o tome pita najuopštenije, teorijski, zatim kad raspravlja o modernoj umetnosti, zatim kad raspravlja o jednoj oblasti ili vrsti umetnosti kakva je književnost...

Odbacujući subjektivističku estetiku, on je opredeljen za objektivizam, kao za jednu struju u tumačenju umetnosti koja pred sobom ima jasan cilj. Drugim rečima, Foht se zalaže za ontološku orientaciju. Zastava mu je, neprekidno, naslov jednog njegovog teksta iz 1961. godine — *Put k ontologiji umjetnosti*, u komu između ostalog piše:

»Konstelacijom prilika u kojima danas umjetnost živi i u kojima se za život bori, estetika je prisiljena da preko objektivističke struje ontološki ispituje umjetničko djelo. Samo ontološki se mogu utvrditi objektivne kvalitete umjetničkog djela, kvalitete koje ga čine samostalnim bićem sa vlastitom zakonitostišću. Time bi estetika odgovorila onoj težnji umjetnosti za punom autonomijom.«

Foht misli u produžetku Marks-a, koji sám — gledajući realistički i antisubjektivistički na umetnost — gleda na nju u osnovi ontološki. U Marks-a se, prema Fohtovom tvrdjenju, nalaze temelji za jednu ontologiju umetnosti: u stavovima u odnosu između materijalne i umetničke proizvodnje, o antropološkoj i ontološkoj funkciji prakse u umetničkom stvaranju, o modernom preobražaju objektivnog sveta posredstvom umetnosti, i sl.

Inače, na ontologiju umetnosti upućuju nas sva bitna estetička pitanja. Pitanje ukuša, genija, kao i pitanje samog estetskog судa, podrazumevaju kvalitet koji su, kako Foht kaže, »objektivno u umjetničkom djelu posijani«. Drugim rečima, pitanje »šta umjetničko djelo objektivno predstavlja« jeste prvo i poslednje pitanje za estetiku.

Ontološke kategorije dele se na konstitutivne (koje govore o strukturi umjetničkog dela) i modalne (koje govore o načinu na koji umjetničko delo jeste). Mutatis mutandis, tako će biti i u ontologiji umetnosti. Umetničko delo nije dovoljno proučiti samo s obzirom na njegovo ontološku strukturu, dakle, *ontički*, već i s obzirom na modus njegove egzistencije. I to će biti izuzetno značajno.

U prvom smislu, Foht utvrđuje i traži da se utvrede:

1. slojevi umetnine, njena dimenzija, supstancija i akcidencije, zavisnost u koju ulazi, elementi opštег kauzaliteta objektivnog sveta i svojstva autonome zakonitosti po kojima je umetnina slobodna;

2. specifičnost njenog bića u odnosu na druge tvorevine koje čovek daje.

U drugom smislu, Foht će utvrđivati i tražiti da se utvrduju:

1. modalitet umjetničkog dela, uzetog »po sebi«;

2. intermodalni (istorijski) odnosi — odnos između umetnosti i stvarnosti, zatim pojedine umetničke vrste, odnos između umetničke koncepcije i ostvarenja, odnos između ideje i njenog otelotvorena, i slično — ukratko, svi odnosi kojima se ispoljava način egzistencije umjetničkog dela u vremenu nastanka i dalje, kroz vreme.

Ovo je, po Ivanu Fohtu, okvir ontologije umetnosti kao osnovne (možda i jedine realne) estetičke discipline.

* * *

S modalnog aspekta, osim kategorija klasične ontologije — a to su mogućnost — stvarnost, mužnost — slučajnost, dakle upravo one koje je Foht posebno izučavao — postoji niz novih kategorija. Foht naročito ističe *sastvarnost*, postavljajući je elastično, uz pomoć kategorijalnog para stvarnost — nestvarnost. Nova kategorija mu je neophodna da manje uproščeno i apstraktno definiše umetnost s *modalne strane*.

Prva Fohtova definicija modaliteta umetnosti glasi:

Umetnost govori o nestvarnim stvarima, ali je sama u svojim proizvodima stvarna, pa prema tome sa objektivnom stvarnošću sastvara.

Drugim rečima, umetnost je nova, »druga stvarnost«, ali koja je objektivnoj stvar-

nosti referentna. Taj su stav usvojili gotovo svi naši iole ozbiljniji estetičari. Foht ga novom kategorijom, tačnije novim terminom, precizira!

Polažeći od Aristotelovog tvrdjenja da umetnost prikazuje ono što je mogućno i verovatno, Foht stiže do druge svoje definicije modaliteta umetnosti:

Umetnost pretvara mogućnost u stvarnost immanentnom nužnošću.

Odredbom uvažena je jedinstvena ontološka funkcija umetnosti.

Konstitutivno, kako nas podseća Foht, struktura umetničkog dela, uopšte svakog estetskog predmeta, ima tri ravninu: materijalno-fizičku, predmetno-prikazivačku i duhovno-metافيčku. Možda ima i supertih interpretacija Ingardenove i, šire, fenomenološke koncepcije slojeva umetničkog dela; no i ovakva shema je dovoljno pogodna za ono glavno na čemu Foht nastoji.

Druga ravan ili drugi plan nije obavezan; njega nema u nepričavicačkim umetnostima. Ustanovljavajući tu činjenicu, naš autor smatra s pravom da analizu valja nastaviti na primeru nepričavicačkih umetnosti. Sledi treća i četvrta definicija modaliteta umetnosti.

Prvi plan umetničkog dela je stvaran, drugi nestvaran, treći ostvaren.

To je slučaj u pričavicačkim umetnostima. A o nepričavicačkim govoriti četvrta definicija:

Prvi plan umetničkog dela je stvaran, drugi ne postoje, treći je direktno ostvaren u prvom.

Ni u pričavicačkim umetnostima prikazivanje nije odlika od presudnog značaja; ona je posrednik, most kojim se — možda, ponekad lakše — stiže do onog bitnog. Ni taj most nije uvek neophodan: npr. figura u likovnoj umetnosti, fabula u književnosti i sl. Reklo bi se da Foht upravo tu ogradi u vidu i kad je izričito ne spomenе. No, svakako je najvažnije njegovo ukazivanje na specifičnost predmetnog karaktera umetničkog dela »per se«. Foht se zaustavlja na muzici, podvlačeći da ona postoji konačno tek pri izvođenju, ali da umetnički duh (koji su neki od nas, po biološkoj slici, nazivali »jezgrom«), mora biti prisutan u notama, u samoj partituri, kao u praurzoru, kao u mogućnosti — koja je mogućnost inkarnacije i materializacije.

Uglavnom, u tome se može s pravom tražiti istovremeno i prednost i slabost umetnosti. Foht izvlači najdalju konsekvensiju iz tog »posredovanja«, pa u petoj definiciji modaliteta umetnosti ističe:

Umetnost je data kao mogućnost, a da bi postala stvarnost, potrebno je da postoji mogući konzument.

Dakle, reprezentativni uzorak Fohtove ontologije umetnosti mora biti muzika. Slazući se s takvim opredeljenjem, potrebno je samo poveriti nije li iz kruga razmatranja, književnost prerano isključena? Možda degradirana? Ili Foht pravi relevantnu distinkciju?

U knjizi *Tajna umjetnosti*, još bolje nego u ramijum Fohtovim delima, vidi se da on, naročito preko muzike, hoće da uhvati onaj univerzalni moment, tzv. »umetnički moment umetnosti, koji tek omogućava opštu estetiku kao zasebnu i realnu disciplinu. I to mu polazi sa rukom, između ostalog zbog toga što uspešno raščišćava pitanje književnosti i njenog mesta u umetnosti:

Estetski »ekvivalent« u književnosti — kako misli Foht — nije bitan, ili barem nije na prvom mestu; estetička vrednost nije za književnost najveća vrednost. To je umetnost čiju, najbržljivije skrivenu tajnu ne treba tražiti uopšte pomoću estetike — ali ono što je u književnosti estetsko, mora jednom jedinstvenom opštom estetikom biti tangirano, ne u manjoj meri nego u drugim umetnostima.

Fohtov komentar nije najsupertih, dok nekako pogoda književnost — kao da joj smanjava dostojnost umetnosti (doduše, za ljubav nekih drugih i društvenih njenih dostojanstava). Ipak, blagodareći njemu, ukazano je makar na razlike između književnosti i ostalih, pogotovu nepričavicačkih umetnosti

i možemo ići dalje Fohtovim, u osnovi ispravnim putem.

Foht, dalje, navodi da je *objektno* ono što je i *samo objekt*, što po sebi postoji ili što, da bi postojalo, ne treba da se odnosi na nešto izvan sebe. Objektno se može smatrati bićem i, prema tome, zasluživati onički status i dignitet. A u književnom delu oničko ležište nemaju: znak — značenje — utisak — predmet. Taj nedostatak predstavlja, strani — kako lucidno primećuje Foht — čar umetnosti, mada se on otkriva na granici gde prestaje ontologija umetnosti, pa i umetnost uposte.

Ravnajući se do kraja prema svojim polaznim pojmovima i definicijama, Foht zaključuje da su u samom umetničkom delu onički utemeljeni (a to ujedno znači da su objektivni) prvi i treći njegov plan, fizički i duhovni, i to u svim umetnostima podjednako, pa i u književnosti, dok drugi, tzv. predmetno-prikazivački plan umetničkog dela nije onički utemeljen, tj. objektan. Znači, da Fohta sve što u umetničkom delu nije objektno nije ni estetično, i obratno, sve što je estetično ujedno je i objektivno. *Estetično je ekvivalentno objektnom*.

U tajnu umetnosti Foht uvedi na taj način. Dalja izvođenja su za pažljivog čitaoca jasna. Nećemo to ovde razlagati detaljnije. Važno je samo napomenuti da Foht nikada ne misli dogmatično, bez relativističkih rezervi i elastičnosti. Poslednje njegovo oglađivanje i upozorenje — iz najnovije knjige — veoma je uputno. Prema Fohtu, tajnu umetnosti nećemo objasniti dok ne otkrijemo onaj mehanizam po kome se duh u umetnosti — za razliku od svih drugih njegovih manifestacija — objavljuje direktno, u samoj *materiji* dela, dok ne otkrijemo kako je moguće da se delo, dalje, doživljava neposredno, kao biće, a ne kao *interpretacija* bića.

* * *

U knjizi *Tajna umjetnosti*, Ivan Foht je briljantno rekapituirao svoje osnovne estetičke ideje. Tome je posećen prvi deo, pod naslovom *Bitno u umjetnosti*, poglavje: Forma, Bit glazbe i Bit književnosti. Zatim je u drugom delu Foht još jednom izveo na poprište glavnog »unutrašnjeg« ili intimnog protivnika, »hegelijansko-gnoseologističku estetiku«: samog Hegela, zatim Adorna i Lukača. Treći deo knjige ispunio je ispitivanjem nekih novih manifestacija antiestetike, koja se nalazi na suprotnom polu, »s onu stranu estetike«. To je poplava kiča i naučne fantastike, dve pojave kojima Foht posvećuje punu pažnju.

Ukratko, ovom knjigom dobili smo ujedno produbljenju i popularniju, u svakom slučaju najnoviju verziju Fohtove estetike. Treba već jednom ozbiljno razmislići kako da ona dobije veću obaveznost u estetskom vaspitanju i obrazovanju u nas, po školama i van njih.

NAPOMENA:

* Povodom knjige »TAJNA UMJETNOSTI«, »Školska knjiga«, Zagreb 1976.

